

**ОДРЖИВИ РАЗВОЈ У ПРОЦЕСУ ОЖИВЉАВАЊА
НАСЉЕЂА ХЕРЦЕГОВИНЕ: ПРИМЈЕР СЕЛА УВЈЕЋА****Малина Чворо^{1*} и Милица Борић¹**¹Универзитет у Бањој Луци, Архитектонско-грађевинско-геодетски факултет, Бања Лука, Република Српска

Сажетак: Свједоци смо све израженије свијести о значају културне баштине. Она је незамјенив и необновљив стратешки ресурс одрживог развоја. Да ли смо створили услове за њено очување и даље коришћење у будућности? Ако дјелујемо у смјеру остваривања културне, еколошке, економске и туристичке одрживости, стварају се услови да и будуће генерације задовоље своје властите потребе за учењем. У раду је анализиран примјер традиционалног села Увјећа у Херцеговини које је на прагу изумирања. Циљ истраживања су могући правци његовог одрживог развоја, односно опстанка. Методе које се користе у раду су анализа, синтеза, метода моделирања и студија случаја. **Кључне ријечи:** културно наслеђе, одрживи туризам, традиционално село, камена кућа, Увјећа.

Original scientific paper

**SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE PROCESS OF REVIVING
THE HERITAGE OF HERZEGOVINA: THE CASE OF THE VILLAGE OF UVJEĆA****Malina Čvoro^{1*} and Milica Borić¹**¹University of Banja Luka, Faculty of Architecture, Civil Engineering and Geodesy, Banja Luka, Republic of Srpska

Abstract: We are witnessing the rising awareness with regard to the importance of cultural heritage. Cultural heritage is irreplaceable and non-renewable strategic resource of sustainable development. It remains to be seen whether we created the conditions for its preservation and further utilization in future. By acting to achieve cultural, ecological, economic and tourism sustainability, we shall facilitate that future generations may also fulfill their needs for learning. This paper analyzes a traditional village, the village of Uvjeća in Herzegovina, which is on the verge of extinction. The purpose of this research has been to explore possible directions of its sustainable development and survival. The methods used are the analysis, the synthesis, the method of modelling and the case study.

Key words: cultural heritage, sustainable tourism, traditional village, stone house, Uvjeća.

УВОД

Појам “одрживи развој” појављује се раних 1980-их година прошлог вијека у глобалној стратегији за очување природе коју је усвојила Међународна унија за очување природе (*IUCN*). Одрживост се односи на коришћење природног система на такав начин да су његове основне карактеристике сачуване у дужем временском

INTRODUCTION

The term “sustainable development” appears in the early 1980s in the global strategy for nature conservation adopted by the International Union for Conservation of Nature (*IUCN*). Sustainability refers to the use of a natural system in such a way that its basic characteristics are preserved for a longer period of time. During the process

* Аутор за кореспонденцију: Малина Чворо, Универзитет у Бањој Луци, Архитектонско-грађевинско-геодетски факултет, Војводе Степе Степановића 77/3, 78000 Бања Лука, Република Српска, Босна и Херцеговина, E-mail: malina.cvoro@aggf.unibl.org

Corresponding author: Malina Čvoro, University of Banja Luka, Faculty of Architecture, Civil Engineering and Geodesy, Vojvode Stepe Stepanovića 77/3, 78000 Banja Luka, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina, E-mail: malina.cvoro@aggf.unibl.org

периоду. Током процеса формирања концепта третирања природног и изграђеног окружења у циљу постизања развоја у последње три деценије кључно је било дефинисати могуће, али и најефикасније методе за постизање циља. Појам одрживости има неколико основних значења:

- економска одрживост подразумејева позитиван економски раст;
- еколошка одрживост подразумејева развој којим се не угрожава асимилативни капацитет простора, као ни био-гео диверзитет, и који се креће до нивоа тзв. просторно-еколошких прагова;
- социјална одрживост се односи на правичну расподелу резултата развоја и смањивање јаза у степену развијености између разних друштвених и територијалних група;
- политички је одржив онај развој који подразумејева висок степен партиципације најшире јавности у припремању, доношењу и спровођењу одлука;
- геополитичка одрживост означава развој на глобалном плану којим се смањује јаз између најразвијенијих и најмање развијених земаља;
- међугенерациски одрживи развој је онај којим се будућим генерацијама не нарушавају услови опстанка и
- одрживо коришћење природних ресурса се односи на штедљиво/рационално коришћење ресурса (Вујошевић & Спасић, 1996, стр. 3–21).

Као један од значајних приступа вредновању и очувању наслеђа показало се дефинисање туризма као социо-економског феномена 21. вијека, који временом све више има негативан утицај на природне и изграђене ресурсе, али и потенцијал за позитивне промјене таквог стања. Дакле, као супротност туризму који тежи само остваривању профита, почео је да се формира концепт “одговорног туризма” зарад постизања његове одрживости. Овај рад се бави темом одрживог туризма према чијим начелима је могуће формирати одговоран концепт заштите и оживљавања градитељског наслеђа (Кривошејев, 2014, стр. 79).

Према агенди 21 за туризам, “одрживи

of forming the concept of natural and built environment for the purpose of development in the last three decades, it was crucial to define possible and at the same time most effective methods for achieving this objective aim. The term sustainability has several basic meanings:

- economic sustainability implies positive economic growth;
- ecological sustainability implies development which does not endanger the assimilative capacity of space, as well as bio-geo diversity and which moves to the level of so-called spatial-ecological thresholds;
- social sustainability refers to the fair distribution of the results of development and the reduction of the gap in the level of development between various social and territorial groups;
- politically sustainable is development that implies a high degree of participation of general public in the preparation, decision-making and implementation;
- geo-political sustainability means development at the global level which reduces the gap between the most developed and least developed countries;
- intergenerational sustainable development is the one that does not disturb the conditions of survival for future generations and
- sustainable use of natural resources refers to the economical/rational use of resources (Вујошевић & Спасић, 1996, pp. 3–21).

Defining tourism as a socio-economic phenomenon of the 21st century has become one of the most relevant approaches to evaluation and preservation which in time has proven to have an increasingly negative impact on natural and built resources but also the potential for fostering positive changes of the situation. Therefore, as a contrast to tourism which strives only for profit, the concept of “responsible tourism” and its sustainability has begun to be formed. This paper deals with the theme of sustainable tourism and in accordance with its principles it is possible to form a responsible concept of protection and revival of the architectural heritage. (Кривошејев, 2014, p. 79).

According to the Agenda 21 for tourism, “Sustainable tourism is a concept of development

туризам представља концепт развоја који ће у равнотежу ставити еколошке, социо-културне, економске компоненте туризма и задовољство туриста. Овај концепт нам помаже да пронађемо оптималан облик туристичког развоја који неће деградирати ресурсе како би будуће генерације задовољиле своју туристичку потребу” (Radna grupa za turizam BiH, 2015, стр. 8–14). Одрживи туризам је “туризам који задовољава потребе садашњих посјетилаца и домаћинског региона, а да при томе штити и побољшава прилике за будућност” (Radna grupa za turizam BiH, 2015, стр. 8–14). Заснован је на принципима одрживог развоја и предлаже се као начин умањења негативних ефеката на локалне заједнице, изграђену баштину, крајолике, водне ресурсе, станишта и врсте живог свијета, а да при томе подржава социјални и економски просперитет. Ове дефиниције, према смјерницама Свјетске туристичке организације (*UNWTO*), засноване су на принципима одрживог туризма. Дакле, одрживи туризам треба да:

- оптимално искориштава природне ресурсе;
- уважава социјално-културолошке аутентичности заједнице домаћина;
- осигурава друштвено-економске користи за све интересне стране;
- подразумејева информисано учешће свих релевантних интересних страна, као и снажно политичко лидерство;
- буде континуиран процес који изискује константан мониторинг учинака;
- одржава висок ниво задовољства туриста.

Одрживи туризам је онај туризам који у потпуности поштује своје садашње и будуће економске, друштвене и еколошке утицаје, истовремено обезбјеђујући потребе посјетилаца, туризма као привредне дјелатности и локалних заједница за очувањем животне средине. У периоду након Другог свјетског рата, у коме се јавља свијест о посљедицама разарања културно-историјске баштине и животне средине, као и о значају спречавања сличних активности у будућности, основане су прве међународне организације које почињу да се баве темом заштите. Резултати истраживања и одржаних међународних конференција

that puts in balance the environmental, socio-cultural and economic components of tourism and tourist satisfaction. This concept helps us to find the optimal form of tourism development that would not degrade resources to satisfy the future needs in tourism (Radna grupa za turizam BiH, 2015, pp. 8–14). Sustainable tourism is “tourism that meets the needs of current visitors and the host community and at the same time protects and enhances opportunities for the future” (Radna grupa za turizam BiH, 2015, pp. 8–14). It is based on the principles of sustainable development and proposed as a way of reducing negative effects on local communities, built heritage, landscape, water resources, habitats and living species while supporting also social and economic prosperity. According to the guidelines of the World Tourism Organization (*UNWTO*), those definitions are based on the principles of sustainable tourism. Therefore, sustainable tourism should:

- optimize the use of natural resources;
- respect the socio-cultural authenticity of the host community;
- provide socio-economic benefits to all stakeholders;
- foresee informed involvement of all relevant stakeholders as well as strong political leadership;
- be a continuous process that requires constant monitoring of performance;
- maintain a high level of tourist satisfaction.

Sustainable tourism is tourism that takes full account of present and future economic, social and environmental impacts and at the same time addresses the needs of visitors, the tourism industry and the host communities concern for preservation of the environment. In the aftermath of the Second World War when the awareness of the effects of the consequences of the destruction of cultural and historical heritage and the environment and the importance of preventing similar activities in future occurred, the first international organizations that deal with their protection have been founded. The results of many researches and conferences were manifested at the end of the 20th century when

манифестују се крајем 20. вијека формирањем концепта развоја савременог друштва кроз очување и вредновање наслеђа (Rukavina et al., 2013, стр. 314). Тада су принципи одрживости почели да се примјењују и кроз просторно планирање и пројектовање у пракси, а не само у теорији. Идеја о одрживом туризму јавља се из потребе за успостављањем континуитета у развоју који подржава заштиту природних ресурса. Поставља се питање, да ли одрживи туризам може да одговори на изазове које са собом носи процес одрживог развоја и да ли је један од сигурних приступа који води до позитивних резултата у процесу заштите и очувања наслеђа (Максин et al., 2012, стр. 103–104).

ЕЛЕМЕНТИ ЗАШТИТЕ ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЉЕЂА

Појам “градитељско наслеђе” дефинише се као непокретно културно добро настало људским радом од праисторије до данас, а чине га остварења урбанизма, архитектуре и грађевинарства која посједују вриједности с културно-историјског, умјетничког, амбијенталног, етнoлошког, научног или неког другог стајалишта (Sanković-Simčić, 2000, стр. 11). Колико је важно изграђивање свијести о значају градитељског наслеђа и његовом очувању за будуће генерације свједоче многобројне повеле, стручни и научни радови настали на основу позитивних и негативних примјера третирања баштине. Једна од значајних европских конвенција у области културне баштине је *Конвенција о заштити архитектонског наслеђа Европе*, донесена у Гранади 1985. године, која дефинише архитектонско наслеђе као незамјењив израз богатства и разноврсности европског културног наслеђа. Влада Републике Српске је 1995. године усвојила *Закон о културним добрима* којим се уређује систем заштите и коришћења културних добара. Између осталог, законом су дефинисана следећа непокретна културна добра:

the concept of the modern society development has been formed through the preservation and evaluation of the heritage (Rukavina et al., 2013, p. 314). Then, the principles of sustainability have started to be implemented in spatial planning and design also in practice and not just in theory. The idea of sustainable tourism came from the need to establish continuity in development which supports protection of natural resources. The question remains if sustainable tourism can respond to the challenges posed by the process of sustainable development and if it is one of the safe approaches that leads to positive results in the process of heritage protection and preservation (Максин et al., 2012, pp. 103–104).

ELEMENTS OF PROTECTION OF THE ARCHITECTURAL HERITAGE

The term “architectural heritage” is defined as immovable cultural property created by the human work from prehistoric times to the present which includes all urban planning work, architecture and construction that possess cultural, historical, artistic, ambiental, ethnological, scientific and other values (Sanković-Simčić, 2000, p. 11). Numerous charters, researches and scientific works that have been written and that reflect on positive and negative examples of how the heritage has been treated, speak in favour of the importance of raising the awareness of the significance of architectural heritage and preserving it for future generations. One of the major European conventions in the field of cultural heritage is definitely the Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe, adopted in Granada in 1985. It defines architectural heritage as an irreplaceable expression of the richness and diversity of European cultural heritage. In 1995, the Government of the Republic of Srpska adopted the Law on Cultural Property, which regulates the system of protection and use of cultural property. Among other things, the law defines the following immovable cultural goods:

- споменик културе је грађевинско-архитектонски објекат, градитељска цјелина, дио објекта и цјелине, објекат народног градитељства, други непокретни објекат, дјело монументалног и декоративног сликарства, црквеног фрескосликарства и икона, вајарства, примјењених умјетности и техничке културе као и покретна ствар која чини аутентичну цјелину са тим објектима;
- просторна културно-историјска цјелина је урбано или рурално насеље или њихови дијелови, односно простор са више непокретних културних добара;
- археолошко налазиште је дио земљишта или површине под водом који садржи остатке грађевина и других непокретних објеката, гробних и других налаза, као и покретне предмете из ранијих историјских доба;
- знаменито мјесто је простор везан на догађај од посебног значаја за историју, духовни живот српског народа, подручје са изразитим својствима природних и радом стечених вриједности као јединствене цјелине, као и спомен гробови, гробља и друга спомен обиљежја подигнута ради очувања успомене на значајне догађаје, личности и мјеста из историје српског народа (меморијали) (Закон о културним добрима, 1995).

Под заштитом градитељског насљеђа подразумијева се низ поступака и мјера усмјерених разумијевању вриједности културно-историјског насљеђа, познавању историје и значаја, документовању историјских чињеница и умјетничких вриједности, заштити и очувању физичке структуре градитељског насљеђа и презентовању значаја, као и могућих начина очувања (Ротер-Благојевић & Николић, 2008, стр. 117–126). Заштита градитељског насљеђа не може се посматрати независно од одрживог развоја. Она заправо представља основни дио његовог концепта. Потреба за одрживим развојем поистовјећује се са тежњом човјечанства за успостављањем напреднијег, хуманијег и здравијег људског окружења. Под одрживим развојем подразумијева се одржавање континуитета у развоју и напредовању

- a cultural monument is a building-architectural object, architectural ensemble, part of an object and whole, object of national architecture, secondary immovable object, work of monumental and decorative painting, church fresco painting and icons, sculpture, applied arts and technical culture as well as movable thing that makes the whole authentic with these objects;
- spatial cultural-historical unit is an urban or rural area or its parts, but also an area with several immovable cultural assets;
- archaeological site is a part of land or surface under water that contains the remains of buildings and other immovable objects, graves and other finds, as well as movable objects from earlier historical times;
- a significant place is a space related to an event of special importance for the history as well as the spiritual life of the Serbian people. It is an area with distinctive properties of natural and work-acquired values as a single whole as well as memorial graves, cemeteries and other memorials built to preserve memories of significant events, personalities and places from the history of the Serbian people (memorials) (Закон о културним добрима, 1995).

Protection of architectural heritage implies a series of procedures and measures aimed at understanding the values of cultural and historical heritage, knowledge of history and significance, documenting historical facts and artistic values, protecting and preserving the physical structure of architectural heritage and presenting significance and possible ways of preserving it (Ротер-Благојевић & Николић, 2008, pp. 117–126). One cannot consider the protection of architectural heritage independently of sustainable development. Actually, it forms a fundamental part of this concept. The need for sustainable development is identified with aspiration of humanity to establish a more advanced, humane and healthier human environment. Sustainable development means maintaining continuity in the development and progress of men and everything that surrounds them. When it comes to continuity,

човјека и свега што га окружује. Када је ријеч о континуитету кључно је успоставити равнотежу и везу између прошлости, садашњости и будућности. Исправно и логично успостављање континуитета могуће је само ако се темељи на потенцијалима културног, градитељског и природног наслеђа и у односу на њега формира концепт развоја. При томе је веома важно вредновање наслеђа које се врши кроз бригу и исправан приступ његовом очувању, као и правилну употребу у оквирима савременог доба. Одрживи развој још се дефинише и као процес прилагођавања промјенама, које се дешавају и дешаваће се у ближој и даљој будућности и према томе наслеђе је потребно третирати тако да има своју функцију и у будућности, чиме би се заштитило од пропадања (Лековић, 2005, стр. 49–58).

Развој увијек јесте и увијек ће потицати од човјека, чији је ниво свијести о значају очувања наслеђа за будуће генерације основа за било какво планирање и креирање концепта развоја. Небрига и неисправно третирање градитељског наслеђа негативно утиче на културне прилике, чему у прилог говори чињеница да је велики број архитектонски и културно вриједних грађевина изгубио на вриједности, јер је неадекватно искориштен у различите комерцијалне сврхе или је временом физички у потпуности девастиран.

Значај очувања градитељског наслеђа један је од важних циљева одрживог развоја, а процес заштите веома комплексан те не постоји само један исправан приступ. Данас можемо пратити велики број примјера гдје су извршене различите интервенције на објектима и цјелинама градитељског наслеђа у циљу њихове заштите. Некада се ради о интегралном систему заштите, објектима се враћа првобитна функција или се користе у различите сврхе у односу на ону првобитну. Ипак, циљ је увијек исти. Не допустити пропадање и девастацију, а омогућити поновну употребу, уз очување идентитета, архитектонских и културних вриједности. Разумијевање проблематике и важности приступања процесу

it is crucial to strike a balance and establish a link between the past, the present and the future. Correct and logical establishment of continuity is possible only if it is based on the potentials of cultural, architectural and natural heritage and forms a concept of development related to it. In doing so, it is very important to evaluate the heritage that is done through concerned and correct approach to its preservation and proper use in the modern age. Sustainable development is also defined as the process of adaptation to changes that are happening and will happen in the near and distant future and therefore heritage must be treated in such a way that it has a function in the future which would protect it from deterioration (Лековић, 2005, pp. 49–58).

Development has always been and always will originate from men and their level of awareness of the importance of preserving heritage for future generations as the basis for any planning and creating the concept of development. Negligence and improper treatment of architectural heritage negatively affects cultural opportunities which is supported by the fact that a large number of architecturally and culturally valuable buildings have lost their value because they were inadequately used for various commercial purposes or physically completely devastated over time.

The importance of preserving the architectural heritage is one of the main aims when it comes to sustainable development and a process of protection is very complex so there is no just one correct approach. Nowadays we can follow a large number of examples where various of interventions have been carried out on buildings and units of architectural heritage in order to protect them. Sometimes it is an integral system of protection, houses are returned to their original function or used for different purposes in relation to the original one. However, the goal is always the same. Not to allow degradation and devastation but to enable reuse and preserving identity, architectural and cultural values. Understanding the issues and the importance of joining the process of protecting the heritage is key to establishing the right strategy that would

заштите градитељског наслеђа кључно је за успостављање исправне стратегије којом би се дошло до позитивних резултата. Процес одрживог развоја захтијева одговорно приступање очувању, које подразумејева познавање и разумевање значаја и циљева заштите културно-историјске баштине. На путу до проналаска рјешења потребно је проћи кроз низ истраживања, теоријских и практичних, чији резултати могу дати логичне и исправне смјернице за очување идентитета наслеђа и обезбјеђивање континуитета у развоју. У склопу савремених приступа заштити градитељског наслеђа оно се све чешће третира као основа за формирање мултифункционалних садржаја кроз које се његују култура и историјске вриједности.

Културно-историјска баштина постаје све значајнији фактор у развоју туризма и предузетништва, она подстиче туристе да посјећују одређене дестинације. Одрживи развој туризма огледа се у заштити и очувању локалне културне баштине, подстицању квалитета и разноликости културних производа, осигурању квалитета живота и поштовању културног идентитета локалног становништва.

СТУДИЈА СЛУЧАЈА – СЕЛО УВЈЕЋА

Село Увјећа, позиционирано југоисточно од Требиња у области Површ, представља једно од многобројних напуштених села Херцеговине, богатих значајним културно-историјским наслеђем. Његова аутентична архитектура и положај на каменитом херцеговачком тлу чине га погодним полигоном за научно-истраживачке и културне пројекте у циљу истицања вриједности културне баштине и значаја њеног очувања. У академској 2017/2018 години, реализована је студијска посјета селу, кроз сарадњу Архитектонско-грађевинско-геодетског факултета Универзитета у Бањој Луци, Захумско-херцеговачке и приморске Епархије Српске православне

bring positive results. The process of sustainable development requires a responsible approach to conservation, which involves knowing and understanding the importance and aims of protecting the cultural and historical heritage. On the way to finding a solution, it is necessary to go through a series of theoretical and practical researches, the results of which can provide logical and correct guidelines for preserving the identity of the heritage and ensuring continuity in development. As part of contemporary approaches to the protection of the architectural heritage, it has increasingly been used as a basis for the formation of multifunctional contents by means of which cultural and historical values have been kept.

Cultural and historical heritage is becoming an increasingly important factor in development of tourism and entrepreneurship and encourages tourists to visit certain destinations. Sustainable development of tourism is based on the protection and preservation of local cultural heritage, encouraging the quality and diversity of cultural products, ensuring the quality of life and respecting the cultural identity of the local population.

THE CASE STUDY OF THE VILLAGE OF UVJEĆA

The village of Uvjeća, located southeast of Trebinje in the area of Površ, is one of many abandoned villages of Herzegovina, rich in significant cultural and historical heritage. Its authentic architecture and location on stony Herzegovina ground make it a suitable base for scientific research and cultural projects aimed at highlighting the value of cultural heritage and the importance of its preservation. Accordingly, a study visit of students of architecture to the village was carried out in the 2017/2018 school year, based on the cooperation of the Faculty of Architecture, Civil Engineering and Geodesy, Zahum-Herzegovina and Coastal Diocese of the

цркве и монашког братства манастира Тврдош. Током истраживања извршено је документовање затеченог стања, одржана су предавања и дискусије, графички и текстуално представљена је слика стања у коме се село налази и подстакнут је истраживачки сензибилитет студената (Сл. 1). Све ово имало је за циљ креирање и представљање њихових идеја за продужетак физичке егзистенције села како би се омогућио боравак данашњих генерација у традиционалном амбијенту и унаприједио квалитет живота локалног становништва (Чворо et al., 2018, стр. 1–20).

Serbian Orthodox Church and monastic fraternity of Tvrdoš Monastery. During the research, numerous lectures and discussions have been held, an overview of the current state of the village was presented graphically and textually and research sensibility of students was stimulated (Fig. 1). All this was aimed at creating and presenting their ideas for prolonging the physical existence of the village in order to enable that today's generations stay in a traditional environment and improve the quality of life of the local population. (Чворо et al., 2018, pp. 1–20).

Сл. 1. Архитектонско наслеђе села Увјећа (Фото: Чворо, 2018)
Fig. 1. The village Uvjeća's architectural heritage (Photo: Čvoro, 2018)

Позиција села Увјећа један је од разлога због којег се оно може развијати у интегрисаној туристичкој понуди Требиња. Налази се на релативно малој удаљености од града у сликовитом крашком пољу. Његов карактеристичан положај у херцеговачком кршу, неприступачност, специфичне групације камених кућа, као и чињеница да се налази на тремеђи Републике Српске, Хрватске и Црне Горе, а довољно удаљено од цивилизације да деценијама остане нетакнуто дјеловањем савременог начина живота, више су него довољни разлози да се приступи процесу његове заштите и спријече девастација и гашење живота у њему (Вукојевић & Поповић,

The position of the village of Uvjeća is one of the reasons why it could be developed in Trebinje's integrated tourist offer. It is located at a relatively short distance from the city in a picturesque karst field. Its characteristic position in the Herzegovina's karst, inaccessibility, the specific groups of stone houses, as well as the fact that it is located almost on the border of three countries, the Republic of Srpska, Croatia and Montenegro, yet far enough from civilization to remain intact by the modern way of life for decades, have been sufficient reasons to join the process of its protection and prevent the devastation and disappearance of life in it (Вукојевић & Поповић, 2014, pp. 167–176).

2014, стр. 167–176).

Кроз анализу постојећих изграђених структура у селу, препознато је више значајних амбијенталних цјелина и објеката, чији је аутентичан изглед очуван до данас. На основу тога, закључено је да су најпримјеренији приступи њиховој заштити ревитализација и санација, кроз које би се обновили уништени дијелови тако да се сачува споменичка вриједност и обезбиједи поновна употреба, кроз првобитну или нову функцију (Вученовић, 2004, стр. 405). Село се састоји од двије групације кућа, које су међусобно удаљене око 100 m. У једној групацији, која се састоји од 7 кућа, живјели су Брњоши, а у другој групацији од 6 кућа Шупљеглави (Сл. 2).

Through the analysis of the existing built structures in the village, several significant ambient units and objects have been identified which authentic appearance has been preserved to today. Accordingly, the research phase concluded that the most appropriate approaches to their protection were revitalization and rehabilitation through which the destroyed parts would be restored so that the monumental value was preserved and reused through its original or new function (Вученовић, 2004, p. 405). The village consists of two groups of houses, which are about 100 m distant from each other. In one group of houses which consist of 7 houses, the Brnjoš family lived and in the other group, which includes 6 houses, the Šupljeglav family lived (Fig. 2).

Сл. 2. Морфолошка структура села Увјећа (Борић, 2019)
Fig. 2. The village Uvjeća's morphological structure (Борић, 2019)

Познато је да су се Брњоши на том простору населили прије 140 година, а Шупљеглави прије 130 година. У близини села налази се старо грчко гробље са порушеном црквом, гдје је формирано и сеоско гробље. Село Увјећа изграђено је тако да се куће

It is known that the Brnjoš family had settled in that area 140 years ago and the Šupljeglav family some 130 years ago. Near the village there is an old Greek cemetery with an old destroyed church where a village cemetery was formed. The village of Uvjeća is built in a certain way

наслањају једна на другу, али на начин да свако домаћинство има свој мир. Грађене су тако због карстног земљишта и спадају у збијени тип села, карактеристичан, осим за област Површ, за области Шума и Зупци. Иако припадају зони динарско-јадранске куће, чињеница да су грађене на странама брда, односно да је већини објеката темељ жива стијена, чини их посебним типом херцеговачке куће, који је прилагођен потребама и условима живота локалног становништва (Владић-Крстић, 1999, стр. 63). Специфична карактеристика села је акустичност, која чини да се људи, без обзира на малу физичку дистанцу међу објектима, осјећају довољно изоловано у интимним амбијентима својих дворишта. Архитектура куће је таква да граница између унутрашњег и спољашњег простора готово и не постоји. Куће су настале према неписаним правилима, односно осјећају народног градитеља, према којем је било важно омогућити право на поглед и пријатне визуре, погодну оријентацију и позицију у односу на правац дувања вјетра и обрадиве површине земље. Као и традиционалне куће у окружењу сврставају се у херцеговачки тип куће плочаре, међу којима су поред стамбених јединица изграђене поткућнице и стаје предвиђене за стоку. Грађене су само приземне и двоспратне куће, тако да је код појединих простор за стоку у склопу куће, а код већине у окућници, одвојено од стамбене јединице (Борић, 2019, стр. 8). Поред јединственог типа херцеговачке куће грађене на живој стијени, село одликују многа друга аутентична природна и изграђена добра, без којих живот у њему не би био могућ (Сл. 3). Једно од најзначајнијих природно-изграђених добара је чатрња, најчешће позиционирана у стијенама изнад кућа, тако да сакупља кишницу којом се снабдијева домаћинство и тиме рјешава проблем недовољне количине воде (Дедијер, 2003, стр. 9). Оживљавање старих чатрња један је од кључних корака у процесу обнављања села, чиме би се обезбиједили комфорнији услови за живот домаћина, али и боравак туриста.

so that houses lean on each other but in a way that each household has its own peace. They were built that way because of the karst land and because they belong to the compact type of village characteristic not only for the area of Površ but also for the areas of Šuma and Zupci. Although they belong to the Dinaric-Adriatic house zone, the fact that they were built on the sides of the hills and the base of the most of houses are living rocks makes them a special type of Herzegovinian houses, adapted to the needs and living conditions of the local population (Владић-Крстић, 1999, p. 63). A specific characteristic of the village is the acoustics and regardless of the small physical distance between the houses, makes people feel isolated enough in the intimate ambiances of their backyards. The architecture of the house is such that there is no border between the interior and exterior space. The houses were built according to unwritten rules, the feeling of a national builder, according to which it was important to provide the possibility to pleasant views that the nature holds, convenient orientation and position in relation to the direction of wind blowing and arable land. Like the traditional houses in the area, they are classified in the Herzegovinian type of house “pločara”, among which, in addition to the housing units, there are built-in houses and barns intended for cattle. Only single-storey and two-storey houses were built, so that in some cases there is space for livestock within the house and in most cases they were in the yard, separately from the residential unit (Борић, 2019, p. 8). In addition to the unique type of Herzegovina house built on the rock, the village is characterized by many other authentic natural and built properties, without which life in it would not be possible (Fig. 3). One of the most important natural-built goods is the cistern, mainly positioned in the rocks above the houses so that it collects rainwater that is supplied to households and thus solves the problem of insufficient water supply (Дедијер, 2003, p. 9). It was concluded that the revival of the old squares is one of the key steps in the process of village renewal which would provide conditions for the life of the host as well as the stay of tourists.

Сл. 3. Камене куће села Увјећа (Фото: Чворо, 2018)
 Fig. 3. The village Uvječa's stone house (Photo: Čvoro, 2018)

У дијелу села гдје су куће груписане у гроздове, на први поглед није лако дефинисати парцеле и припадност објеката једном домаћинству. Куће су грађене на лошијем, неплодном тлу, док се плодно земљиште чувало за пољопривреду. На плодном земљишту налазе се физичка разграничења парцела каменим зидом – сувозидом. Живот се одвијао вани, а стамбени дијелови објеката су се користили углавном само за спавање. Већина објеката уграђена је у живу стијену, што говори о кориштењу природних погодности терена у сврху што економичније градње. У селу постоје гумна, доминантне површине кружног облика, позициониране у слободним, неизграђеним просторима поред пута. Оивичена су ниским каменим зидом, грађена углавном као самостална структура или у каскадним групацијама у зонама између објеката и плодног тла. Гумна су најчешће кориштена као простори за вршидбу жита и припремање хране. Поред тога, имала су важну улогу у социјалном животу села, била су мјеста окупљања и заједничког рада.

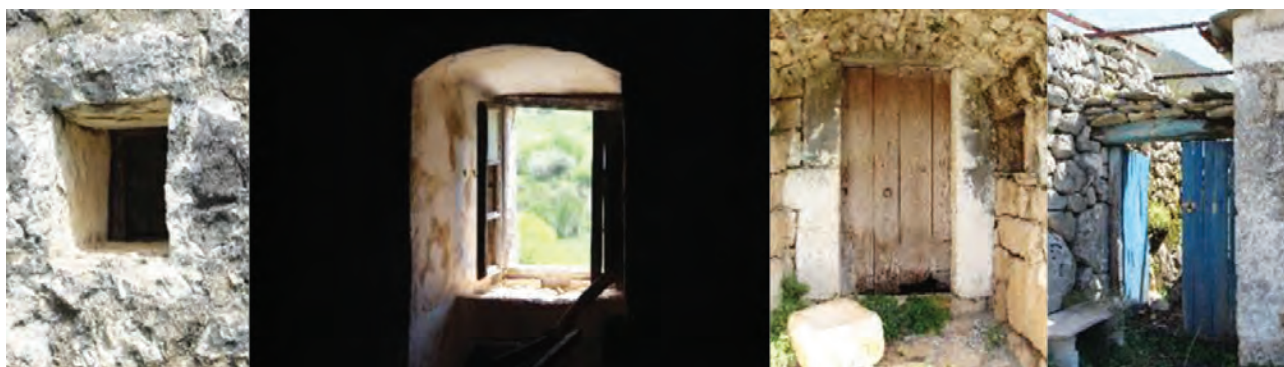
Материјализација и начин грађења одређени су локалним условима. Камени блокови и начин њихове уградње зависили су од врсте и квалитета камена у окружењу. Зидови најстаријих кућа у селу веома су широки и њихова димензија негдје достиже 100 cm, док су зидови кућа насталих касније максималне ширине до 50–60 cm. Зидови су зидани са два лица и испуном од камене ситнежи и кречног

In part of the village where houses are grouped, it is hard to define parcellation on first sight and define which object belong to a certain household. Houses were built on a bad, infertile land while fertile land was used for agriculture. Physical barriers in form of a stone wall – drystone are situated all around the fertile ground. Almost all activities were happening outside so residential parts of the objects were used mostly for sleeping. Most facilities were embedded in rocks which tells us how natural conveniences of a terrain were used for building without a lot of effort. There are “guvno(s)” in the village, dominant round surfaces, that are located in the free unbuilt spaces beside the road. They are bordered with a small stone wall and they are formed usually as one structure or in cascade groups in areas between objects and fertile grounds. Guvno(s) were used as spaces for keeping or preparing agricultural goods before storing them. Furthermore, guvno had an important role in social life of village: people were gathering there to work, talk and hang out.

Materialization and the way of construction are determined by local conditions. Stone blocks and the way they are put together depended on a kind and quality of surrounding rock, economic capability of the owner and other facts. Walls on the oldest houses were about one-meter-wide and over time they narrowed to 50–60 cm. Walls were built with two sides but the more quality side was the one toward the out. The way the blocks were arranged on the outside was always different and depended on the kind of stone and the way it was

малтера. Слог на фасадама различит је у зависности од врсте камена и начина његове обраде. Кровови су покривени каменим плочама које су сложене у дијагоналне редове. Плоче су постављене директно на, густо поредане, дрвене рогове (Окиљ, 2010, стр. 70). Врата и прозори најчешће су обојени плавом или зеленом бојом, што их чини наглашеним на фасадама кућа. Вањска врата на улазу у двориште и улазна врата у кућу састоје се од вертикалних и хоризонталних дасака различитих дужина, што им даје одређени шарм (Борић, 2019, стр. 60). У традиционалном градитељству прозори су мали, а најважнији разлози за то су начин живота у селу, осјећај сигурности, али и проблем набавке стакла (Сл. 4).

treated. Roofs in village of Uvjeća are mostly two sided. Construction is simple and minimalistic because of the Mediterranean climate. The roof of stone houses is usually built of pine. Top of the wall has to be flat, so the beams can lay on them properly and the gabel has to be solid (Окиљ, 2010, p. 70). Outside, entry doors consists of vertical and horizontal planks which vary in size and which gives it a certain charm (Борић, 2019, p. 60). Both doors and windows are mostly colored in blue or green which emphasized them on the house's walls. In traditional engineering windows were small, and the biggest reasons for that are the lifestyle in the countryside, a sense of security as well the problem of finding glass (Fig. 4).

Сл. 4. Традиционални прозори и врата (Фото: Чворо, 2018)
Fig. 4. Traditional windows and doors (Photo: Čvoro, 2018)

Основни мотив у ентеријеру стамбених објеката у Увјећу је огњиште, мјесто окупљања и најстарији елемент куће. Увијек позиционирано у средишту, на поду, огњиште је оивичено каменим елементима, тако да око њега остаје довољно мјеста за сједење и спавање (Šrajer, 2006, стр. 21). Још од давнина оно је симбол постојања и очувања породице.

The main motive in an interior of residential objects in Uvjeća is fireplace. That is the oldest element of the house. It is a point of gathering. Fireplace is always located at the center of the house, buried into the ground and the edges are bordered with stone elements so there is enough space for sitting around as well as for the sleeping (Šrajer, 2006, p. 21). It has been a symbol of the existence and preservation of the family since ancient times.

ПРИЈЕДЛОЗИ ЗА
ОЖИВЉАВАЊЕ СЕЛА

Циљ истраживања био је да се кроз индивидуалан доживљај села и валоризацију затеченог стања изнађу могућа рјешења и принципи његове ревитализације. С обзиром на чињеницу да културно-историјска добра на територији Републике Српске, па тако и у регији Требиња, нису адекватно третирана, важно је указати на њихов значај и потенцијал. У будућој перспективи оваква пракса треба да изостане, како се идентитет, виталност и функционалност херцеговачког села временом не би изгубила. Иако је број становника који су трајно настањени у селу веома мали, нису сва домаћинства потпуно напуштена. Повремено се на огњишта враћа одређени број старосједилаца због континуалног узгоја пољопривредних култура, пчела и стоке. Основна идеја за оживљавање села је увођење туризма као додатне дјелатности његових становника, дјелатности која би подстакла локално становништво на производњу и пласман домаћих производа, чиме би се створили услови за његов одрживи развој у будућности. Разлог због којег би се будући туристи одлучили за боравак у селу су чист ваздух и вода, очувана животна средина, сликовитост и историјска вриједност амбијента, домаћа храна. Ипак, основни ниво комфора на који су туристи навикли у својим домовима треба обезбиједити и овдје. Рјешењем за унапређење куће породице Шупљеглав показан је могући модел заштите, примјењив и на друге куће у селу. Предложена је њена реновација, која подразумева примјену реконструкције, рестаурације и супституције. Обновом оштећених дијелова на начин да се очува постојећи дух куће, истовремено би се обезбиједили услови за увођење нових функција и садржаја, неопходних за опстанак домаћинства (Сл. 5).

По завршетку истраживачког процеса изложени су и приказани широј публици студентски радови у оквиру комплекса Црквина у Требињу, те представљени кроз публикацију *Увјећа, камени свједок прошлости* (Чворо et al., 2018, стр. 1–22).

PROPOSAL FOR REVITALIZATION
OF THE UVJEĆA VILLAGE

The aim of the research was to find possible solutions and principles of its revitalization through the individual experience of the village and the valorization of the existing situation. Given the fact that cultural and historical assets on the territory of the Republic of Srpska as well as in the region of Trebinje, have not been adequately treated, it is important to emphasize their importance and potential. In the future perspective this practice should be absent so that the identity, vitality and functionality of the Herzegovinian village would not be lost over time. Although the number of permanent residents in the village is very small, not all households are completely abandoned. Occasionally, a number of natives return to the hearthstones due to the continuous cultivation of agricultural crops, bees and livestock. The basic idea for reviving the village is the introduction of tourism as an additional activity of its inhabitants, an activity that would encourage the local population to produce and sell domestic products which would create conditions for its sustainable development in the future. Some of the reasons why future tourists would decide to stay in the village are clean air and water, preserved environment, picturesqueness and historical value of the environment and amazing local food. However, the basic level of comfort to which tourists are accustomed in their homes should be provided there as well. Through the conceptual solution of reviving the house of the Šupljeglav family is showed a possible model of protection, applicable to other houses in the village. Its renovation, which includes the application of reconstruction, restoration and substitution, has been proposed. Restoration of damaged parts in a way that preserves the existing spirit of the house, at the same time would provide conditions for the introduction of new functions and contents necessary for the survival of the household (Fig. 5).

At the end of the research process, student works within the Crkvina complex in Trebinje were exhibited and presented to a wider audience, and presented through the publication *Uvjeća, kameni svjedok prošlosti* (Čvoro et al., 2018, pp. 1–22).

КУЋА ШУПЉЕГЛАВА

HOUSE OF ŠUPLJEGLAV FAMILY

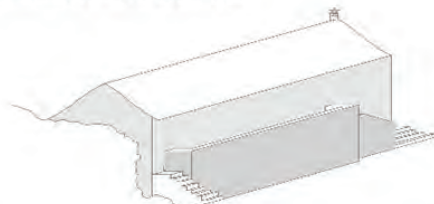
ТИП - ХЕРЦЕГОВАЧКА СЕОСКА КУЋА ДВОСПРАТНИЦА
TYPE - HERZEGOVINA'S RURAL TWO STOREY HOUSE

АНАЛИЗА КОНСТРУКТИВНОГ СКЛОПА
CONSTRUCTION ASSEMBLY ANALYSIS

ТЕХНИКА ГРАЂЕ - СУВОЗИД

CONSTRUCTION TECHNIQUE - DRYSTONE

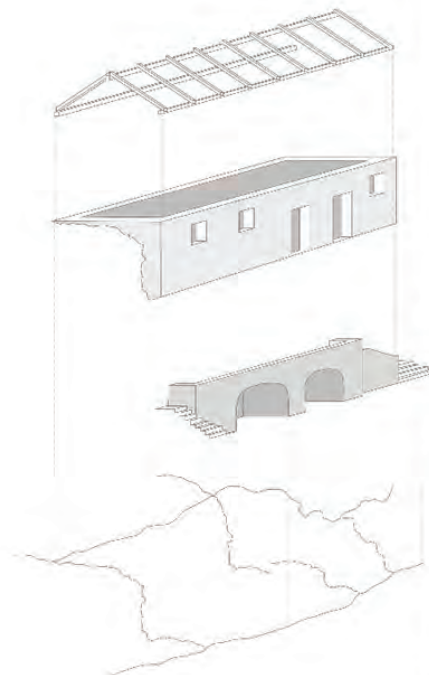
ТЕМЕЉИЈА ЈЕ НА ПРИРОДНОЈ СТИЈЕНИ
FOUNDATION IS A NATURAL STONE

МАТЕРИЈАЛИ: НЕОБРАЂЕНИ И ОБРАЂЕНИ КАМЕН ИЗ ОКРУЖЕЊА, ДРВО, БЕЗВО И КРЕЧ
MATERIALS: UNTREATED STONE FROM THE SURROUNDINGS, WOOD, SOLDER AND LIME

ТРЕЊУТНО СТАЊЕ ОБЈЕКТА
CURRENT STATE OF HOUSE

УРУШЕНА ЈЕ МЕЂУСПРАТНА КОНСТРУКЦИЈА
ЗИДОВИ СУ У ДОБРОМ СТАЊУ
ИЗВРШЕНА ЈЕ САПАЦИЈА ЗИДОВА ПОПУЉАВАЊЕМ ФУТА
FLOOR CONSTRUCTION WAS DEMOLISHED
THE WALLS ARE IN GOOD CONDITION
THE WALLS ARE REAPAIRED BY USING THE BINDERS

ДРВЕНА КРОВНА КОНСТРУКЦИЈА - РУЧНО ОБРАЂЕНЕ ГРЕДЦЕ И РЕБРА
WOODEN ROOF STRUCTURE - HAND MANUFACTURED BEAMS, GABLES AND RAFTERS

КАМЕНИ МАСИВНИ ЗИДОВИ - СУВОЗИД d=60cm
MASSIVE STONE WALLS - DRYSTONE, d=60cm

МАЛИ ОТВОРИ - НИСУ У ПРОПОРЦИЈИ СА ЧОВЈЕКОМ
SMALL HOLES - ARE NOT IN THE PROPORTION WITH MEN

НИШЕ
NICHES

НАГЛАШАВАЈУ И ПОКРИВАЈУ УЛАЗ
EMPHASIS AND COVER THE ENTRANCE

ПРИРОДНА СТИЈЕНА
NATURAL ROCK

КАРАКТЕР КУЋЕ
THE CHARACTER OF THE HOUSE

ЧИНИ ТЕМЕЉ И ЗИДОВЕ СЈЕВЕРНОГ ДИЈЕЛА КУЋЕ
SUBSTRUCTION AND WALLS OF NORTHERN PART OF THE HOUSE

Сл. 5. Анализа конструктивног склопа куће породице Шупљеглав (Борић, 2019)
Fig. 5. Construction assembly analysis of Šupljeglav family's house (Борић, 2019)

ЗАКЉУЧАК

Унапређење сеоских средина у околини Требиња може значајно да допринесе његовој укупној туристичкој понуди. Уз традиционалну храну, обичаје, занате и архитектуру рурални туризам итекако је важан дио туристичке понуде. Са аспекта одрживости, важан је његов допринос подизању животног стандарда локалног становништва. Наша села, од којих су нека готово на ивици одумирања, богата су културним и градитељским наслеђем. Њихова аутентична архитектура чини их погодном основом за културне, економске и научно-истраживачке пројекте, како у циљу истицања вриједности баштине и значаја њеног очувања, тако и зарад потребе да се локалној заједници понуди одржив модел за опстанак села. Вриједност затечене хомогене групе сеоских кућа у Увјећу изузетна је по

CONCLUSION

The improvement of rural areas in the vicinity of Trebinje can significantly contribute to its overall tourist offer. Along with traditional food, customs, crafts and architecture, rural tourism is a very important part of the tourist offer. According to aspect of sustainability, its contribution to raising the living standard of the local population is important. Villages in our country some of which are almost on the verge of extinction, are rich in cultural and architectural heritage. Their authentic architecture makes them a suitable base for cultural, economic and scientific-research projects which put forward both the value and importance of the heritage and its preservation but also offer the local community a sustainable model for the village survival. The value of the homogeneous

свом архитектонском, историјском, културном и друштвеном значају. Циљ овог истраживања био је да се кроз валоризацију градитељске баштине села понуде могућа рјешења и концепти његове заштите и оживљавања. Констатовано је да брига и указивање на значај наслеђеног у оквиру стратегије одрживог туризма као покретача развоја цијеле области, може зауставити даље пропадање и девастацију. Оживљавање села које се темељи на принципима одрживог туризма, кроз увођење пажљиво одабраних нових функција и садржаја, даће нову виталност заједници. Обнављање постојећих архитектонски вриједних објеката и изградња нових физичких структура, заштитили би село од даљег пропадања, очували градитељско и културно наслеђе херцеговачког краја и отворили могућност презентовања његовог значаја широј заједници и туристима.

group of country houses found in the Uvjeća village is exceptional in its architectural, historical, artistic and social significance. The aim of this paper is to offer possible solutions and concepts for its protection and revival through individual experience of the village. The objective is clear and that is to prevent further decay and devastation through care and attention for the importance of the heritage. Revitalization of the village on the basis of the principles of sustainable tourism through introduction of carefully selected new functions and contents would provide new vitality to the community. Reconstruction of the existing architecturally valuable buildings and construction of new facilities would protect the village from further decay, preserve the architectural and cultural heritage of the Herzegovina region and demonstrate its importance to wider community and tourists.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

- Борић, М. (2019). *Идејно архитектонско-урбанистичко рјешење обнове херцеговачког села Увјећа* [Необјављен дипломски рад]. Архитектонско-грађевинско-геодетски факултет Универзитета у Бањој Луци.
- Чворо, М., Чворо, С., Јањић, Ј., Боснић, И., Кнежевић, И., Раилић, Ј., Тешановић, М., Ђумић, А., Прпош, М., Савић, Д., Ђурић, Т., Ђукелић, Б., Борић, М., Папаз, Д., Нишић, В., Васиљевић, Ж., Јотић, С., Братић, Т., Јевтовић, А., ... Јеремић, Н. (2018). *Увјећа, камени свједок прошлости*. Архитектонско-грађевинско-геодетски факултет Универзитета у Бањој Луци.
- Дедијер, Ј. (2003). *Херцеговина и Херцеговци*. Јуниор.
- Кривошејев, В. (2014). *Управљање баштином и одрживи туризам*. Народни музеј Ваљево; Артис центар Београд.
- Лековић, В. (Прев.). (2005). *Европске конвенције и препоруке у области културног наслеђа*. EXPEDITIO – Центар за одрживи просторни развој.
- Максин, М., Пуцар, М., Милијић, С., & Кораћ, М. (2012). *Одрживи развој туризма у Европској унији и Србији*. Институт за архитектуру и урбанизам Србије.
- Marasović, T. (1983). *Zaštita graditeljskog nasljeđa*. Društvo konzervatora Hrvatske.
- Окиљ, М. (2010). *Манастир Завала*. Бесједа; Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске.
- Radna grupa za turizam BiH. (n.d.). *Smjernice za održivo planiranje i razvoj turizma*. https://europa.ba/wp-content/uploads/2015/05/delegacijaEU_2013061415073882bos.pdf
- Ротер-Благојевић, М., & Николић, М. (2008). Значај очувања идентитета и аутентичности у процесу урбане обнове града. *Наслеђе*, 19, 117–126.

- Rukavina, M., Šćitaroci, M., & Petrić, K., (2013). Prostorno-urbanistički aspekti zaštite nepokretnog arheološkog naslijeđa; Međunarodni i nacionalni dokumenti o zaštiti. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, 21(2), 312–325.
- Sanković-Simčić, V. (2000). *Revitalizacija graditeljske baštine – Integracija staro-novo*. Naša riječ.
- Šrajer, F. (2006). *Mediterranska kamena kuća: tehnike gradnje i obnove*. Institut za turizam.
- Владић-Крстић, Б. (1999). *Народни живот и култура Срба у Источној Херцеговини*. Музеј Херцеговине у Требињу; Етнографски музеј у Београду.
- Вујошевић, М., & Спасић, Н. (1996). Општи принципи одрживог развоја и перспективе планирања. У Н. Спасић & С. Продановић (Ур.), *Коришћење ресурса, одрживи развој и уређење простора* (стр. 3–21). Институт за архитектуру и урбанизам Србије.
- Вукојевић, Д., & Поповић, С. (2014). Туристичка вриједност руралног простора Требиња. *Herald*, 18, 167–177. <https://doi.org/10.7251/HER1814169V>
- Вученовић, С. (2004). *Урбана и архитектонска конзервација, Том 1: Свет – Европа*. Друштво конзерватора Србије.
- Закон о културним добрима, Службени гласник Републике Српске бр.11 (1995).